

ІСТОРИЧНА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ РЕНТИ

Рента є достатньо поширеною економічною категорією, однак єдиного тлумачення воно немає. Це пов'язано з постійним розширенням сфери застосування теорії ренти. Метою дослідження є проаналізувати універсальність категорії ренти в контексті її відношення до різних факторів виробництва, визначивши суб'єктивні та об'єктивні фактори розвитку теорії ренти.

Проаналізовано фактори розвитку теорії ренти, зокрема її здатність допомагати вирішувати проблеми розподілу, а також проблем врегулювання відносин власності. Визначено основні завдання з удосконалення методології бухгалтерського обліку та аналізу рентних відносин. Зроблено висновки про обґрунтованість існування різних видів та форм ренти, адже рента належить до всіх факторів виробництва. Обґрунтовано, що практична ефективність застосування теорії ренти є об'єктивним доказом її універсальності.

Ключові слова: рента; теорія ренти; розподіл ренти; власність; бухгалтерський облік.

Постановка проблеми. Рента – одна з найрозповсюдженіших економічних категорій, яку вивчали і досліджували протягом всієї історії розвитку економічної науки. Однак єдиного тлумачення вона так і не отримала. Дослідники постійно розширювали сферу застосування теорії ренти, зокрема перелік факторів (ресурсів), які породжували ренту, а також сфери економічної діяльності, які вивчалися крізь призму теорії ренти. Це призвело до появи величезного переліку видів та форм ренти – земельної (диференційна I, диференційна II, абсолютна), гірничої, вугільної, водної, лісової, рибної, промислової, транспортної, будівельної (міської), рекреаційно-туристичної, аеротранспортної, екологічної, антиекологічної, ренти праці, фінансової, монополістичної, торговельної, спекулятивної, виробничої, майнової, дарованої (дарча), експортно-імпоротної, історико-культурної, гонорарної, квазіренти, світової квазіренти, світової антиренти, політичної ренти тощо. Даний перелік може бути продовжений. «Таке захоплення – як зазначає А.В. Ложнікова – вибудовує щільну наукообразну завісу в рішенні гострих, складних проблем, які аналізуються протягом всієї еволюції теорії ренти» [4, с. 6]. Попри те, що зауваження стосувалися представників російської науки, вони, тією чи іншою мірою, стосуються всієї ситуації, в якій сьогодні знаходиться дослідження теорії ренти. Це породжує необхідність визначити і проаналізувати причини такої популярності категорії ренти серед науковців, визначивши об'єктивні та суб'єктивні фактори-причини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему теорії ренти в цілому, природи ренти, її видів у своїх роботах досліджували Р.Кантільон, В.Петті, А.Сміт, Дж.Андерсон, І.Г. Буш, Т.Мальтус, Д.Рікардо, Й.Г. фон Тюнен, В.Лаунхард, Дж.С. Мілль, А.Маршалл, Дж.Б. Кларк, К.Маркс, Й.Шумпетер, М.Блауг, Х.Д. Хендерсон, Д.А. Ворчестер, Г.Таллок, Я.Таката, Ю.В. Яковець, Б.С. Малышев, О.О. Веклич, Б.М. Данилишин, В.Дементьев, Л. Шостак та інші.

Постановка завдання. Проаналізувати універсальність категорії ренти в контексті її відношення до різних факторів виробництва, визначивши суб'єктивні та об'єктивні фактори розвитку теорії ренти.

Викладення основного матеріалу. Прослідкувати розвиток теорії ренти можливо лише починаючи з класичного етапу розвитку економічної науки, коли почали з'являтися спеціалізовані публікації з економічної тематики, перші наукові школи та центри економічних досліджень.

У докласичний період рента мала специфічний характер і форму, відображаючи відносини між землевласниками (власниками факторів виробництва) та залежними людьми, які брали участь в економічному кругообороті. Її аналіз ускладнюється розповсюдженою релігійною догматикою, яка не дає можливості виокремити економічні інтереси зі світоглядних установок людини, країни чи будь-якої іншої спільноти.

Класична школа політекономії була однією з перших наукових шкіл, однак саме її представникам

© Т.С. Осадча, 2014 ренти. Попри те, що теорія ренти стосувалася, перш за все, земельної (природної) ренти, що було цілком зрозуміло, з огляду на те, що сфери сільського господарства та матеріального виробництва були основними сферами, які знаходилися у фокусі досліджень класиків, ними були закладені її фундаментальні положення. Деякі з них, наприклад, як то зв'язок із конкретним етапом соціально-економічного розвитку, стали своєрідними методологічними правилами дослідження проблеми ренти в подальшому.

Авторство такого підходу належить Р.Кантільйону. Однак, досліджуючи все нові та нові сфери господарювання, ідентифікуючи та вивчаючи різноманітні форми та види капіталу, значення та

актуальність яких визначалися об'єктивними змінами соціально-економічних відносин, науковці постійно розширювали зміст ренти, виділяючи нові види та форми ренти. Це призвело до розповсюдження та закріплення тези про те, що ренту здатний приносити будь-який фактор виробництва. При цьому слід враховувати характер пропозиції цих факторів.

Таке трактування ренти вивчається й на академічному рівні як в Україні, так і закордоном. Зокрема, в своєму підручнику Нобелівський лауреат П.Самуельсон зазначає: «Рента економічна (або чиста економічна рента). В XIX столітті під цим поняттям англійські економісти розуміли дохід, який виникає від використання землі. Загальна пропозиція землі є (при незначних уточненнях) фіксована, і віддача від землі, яка виплачується землевласнику, є рентою».

На даний момент це поняття розповсюджується також на дохід, який виплачується по будь-якому фактору, пропозиція якого фіксована, тобто по будь-якому виробничому ресурсу з досконало нееластичною, або вертикальною, кривою пропозиції» [4, с. 10]. З аналогічного трактування починається стаття А.А. Алчіана «Рента» в найбільш відомому в світі енциклопедичному виданні з економіки «Новий Полгрейв»: «Рентою називають плату за використання ресурсів – землі, праці, обладнання, ідей і навіть грошей. Рента за використання праці зазвичай називається «заробітною платою», плата за користування землею і обладнанням – «рентою», плата за користування ідеєю – «роялті», плата за користування грошима – «процентом» [8, с. 724]. Таке ж уявлення про ренту в академічних колах намагаються сформувати й С.Фішер, Р.Дорнбуш та Р.Шмалензі, зазначаючи, що «оскільки земля традиційно розглядається як кількісно фіксований актив, слово «рента» часто використовується для позначення доходів від будь-якого фактора, які отримуються завдяки обмеженості його пропозиції. Фактор приносить ренту, якщо він оплачується на рівні більшому, ніж це необхідно для забезпечення пропозиції даного потоку послуг цього фактора» [7, с. 331].

Отже, рента сьогодні використовується як універсальна категорія, яка здатна вмістити (допомогти пояснити) особливості та специфіку різних факторів виробництва. Однак виникає питання: чи існують об'єктивні підстави для такого її широкого застосування?

Слід підкреслити, що розширення сфери застосування категорії ренти характерне не лише для сучасних досліджень. Воно має історичне підґрунтя. Визнання ренти як іншого фактора виробництва, ніж земля або природні ресурси були схильні допускати, хоча й не вдаючись в детальні обґрунтування і пояснення, й самі представники класичного етапу розвитку економічної думки: В.Петті, І.Г. Буш, Г.Ф. фон Шторх, Д.Рікардо, А.Маршалла, Дж.Б. Кларк. Деякі з них (Д.Рікардо, А.Маршалл, К.Маркс, Дж.Б. Кларк) визнають ренту виробничого капіталу, а В.Петті і Дж.Б. Кларк – ренту фінансового капіталу (процент), зустрічається визнання ренти праці (І.Г. Буш, Г.Ф. фон Шторх, А.Маршалл, Дж.Б. Кларк), А.Маршалл пише про ренту організації [4, с. 9].

Так на існування різних видів ренти В.Петті вказує, характеризуючи різні способи стягнення податків. «Перш ніж розповідати про ренту, ми повинні пояснити таємну природу як грошової ренти, яку називають процентом, так і ренти з земель і будинків (домову ренту)» [6, с. 33]. Існування виробничої (капітальної) ренти поряд із земельною визнає Д.Рікардо: «Якщо додатковий продукт, який створює земля дає у формі ренти, є перевага, то бажано, щоб з кожним роком знову створені машини були менш продуктивними, ніж старі».

Адже це, безсумнівно збільшило мінову вартість товарів, які виготовлені не лише за допомогою цих, але й інших машин в країні, і всім власниками більш продуктивних машин платилася б рента» [2, с. 71]. Нассау Сеніор у 1836 р. у праці «Політична економія» дав назву ренти як «надзвичайній винагороді» за «надзвичайні сили тіла і духу». Підтримував цю ідею і Джон Стюарт Мілль, коли стверджував, що «додаткові бариші, які виробник або негоціант отримує завдяки свої вищим комерційним талантам або завдяки кращій організації свого підприємства, за своєю природою абсолютно аналогічні ренті» [1, с. 8]. Крім того, Мілль визнавав ренту машин, а також ренту (як надлишок прибутку), яка виникає від патентів або виняткових привілеїв на використання процесів, що здатні зменшити вартість виробництва [3].

Важливо зазначити, що теорія ренти була сформована Дж.Андерсоном і висвітлена у трактаті «Дослідження природи хлібних законів». Тому дослідження Мальтуса, Рікардо, Торренса, Веста слід розглядати як продовження цих напрацювань, які, як ми бачимо, суттєво випередили свій час.

Свій розвиток теорія ренти знайшла в дослідженнях А.Маршалла. В роботі «Принципи економічної науки» він по-різному підходив до трактування сутності ренти, а також визначення методологічних меж самої теорії ренти.

Характеризуючи різновиди ренти, Маршалл використовує поняття економічної ренти, назвавши її квазірентою для того, щоб виділити дохід, який виникає і з створених людиною машин та інших знарядь праці. «Іншими словами, будь-яка машина може давати дохід, який має характер ренти, який інколи називається «рентою», хоча, вцілому, вважається більш правильно називати його «квазірентою»» [5, с. 135]. Робота А.Маршалла стала своєрідним каталізатором досліджень в цьому напрямі. Окремі його ідеї стали об'єктом критики з боку таких економістів, як В.Джевонс, Ф.Уікстід, Х.Дж. Девенпорт.

Таким чином, представники класичного етапу розвитку економічної думки були переконані в універсальності ренти, зокрема, що стосується її застосування відносно різних факторів. Найкраще універсальність ренти зміг описати в своїй роботі Дж.Б. Кларк, засновник американської школи маржиналізму. «Одним з найбільш вражаючих фактів є те, що дохід всієї праці, з одного боку, і дохід всього капіталу, з іншого, абсолютно схожі, таким чином, до земельної ренти. Вони є двома видами ренти... Принципи ренти може бути застосований, як ми бачили, до всіх штучних капітальних благ, і навіть до продуктів праці» [4, с. 56–57].

Всі ці дослідження та ідеї є історичним підґрунтям для існування різноманітності видів та форм ренти та розширення сфери застосування теорії ренти, які так характерні сучасному етапу розвитку економічної думки. Однак необхідно критично оцінити дослідження економістів XVII–XIX ст., присвячені проблематиці ренти, аби уникнути ризику необґрунтованого висновку про її універсальність.

Для того, аби це з'ясувати, слід проаналізувати результати розповсюдження даних теоретичних напрацювань, а також мету, якій вони були підпорядковані. В першу чергу, це стосується їх ефективності при вирішенні практичних проблем господарювання. Почати потрібно з пошуку відповіді на запитання про те, що ж змушувало економістів, які часто займалися абсолютно різними проблемами, постійно звертатися до теорії ренти в своїх дослідженнях.

В цьому нам допоможе Дж.Б.Кларк, який вдало зумів об'єднати ренту і теорію граничної продуктивності. Хоча дію закону спадної граничної продуктивності, в тій чи іншій інтерпретації, в своїх дослідженнях описали Андерсон і Рікардо, саме Кларку вдалося підняти проблематику рентних відносин на якісно вищий рівень. «Наука ренти є наукою економічної причинності, яка дозволяє прослідкувати продукти до їх джерел», – доводив в своїй відомій праці Дж.Б. Кларк [4, с. 6]. Іншими словами, вирішення проблеми ідентифікації ренти є важливим для вирішення питання розподілу. Про це зазначає й Дін А. Ворчестер в своїй статті «Перегляд теорії ренти»: «Багато економістів розглядають ренту як головний напрям теорії розподілу».

Це чудово розумів й К.Маркс, який присвятив проблемі ренти чимало сторінок III тому «Капіталу». Він стверджував, що рента має свою якісну та кількісну визначеність. «Якісна визначеність ренти у тому, що вона є економічною формою реалізації власності на землю (надра), а кількісна її визначеність у тому, що вона є додатковим прибутком» [2, с. 7]. Слід зазначити, що на зв'язок ренти з відносинами власності вказував також Д.Рікардо. «Залишається, однак, розглянути, чи не викликає перетворення землі у власність і наступне за цим створення ренти якої-небудь зміни у відносній ціні товарів незалежно від кількості праці, необхідного для їх виробництва» [2, с. 65].

Не менш чітко щодо цього вказував й Дж.Мілль: «Рента є наслідком монополії; це природна монополія; її можна регулювати, на неї можна дивитися як на опору суспільному ладу, але її існування не можливо попередити. Землевласники можуть вимагати ренту за свої землі тому, що земля є товаром, якого потребує багато людей, але який ніхто не може отримати у іншого, окрім землевласника. Якби земля належала одній особі, він міг би встановити ренту на свій розсуд» [4, с. 39]. Отже, можна зробити висновок, що застосування теорії ренти дослідниками обумовлена її ефективністю при вирішенні проблем розподілу, а також проблем врегулювання відносин власності.

Ці проблеми є одними з найнагальніших для України, враховуючи, що у питаннях захисту прав власності Україна належить до категорії країн, що мають наднизькі показники захищеності будь-якої власності (20 % країн світу, переважно найбільш бідних). І, в першу чергу, речових прав громадян та потенційних інвесторів і резидентів, і не резидентів у країні. Тобто за жодних оцінок стан захисту прав власності у країні не наблизився навіть до середньосвітових значень, зокрема Індекс захисту прав власності у Індексі економічної свободи (за дослідженнями *The Heritage Foundation & The Wall Street Journal*) практично протягом усіх років незалежності складає значення, що ледь не у два рази нижчі за середні серед 183 країн світу [9]. Однією з причин такої ситуації, яка в кінцевому результаті впливає на ефективність господарювання, є відсутність напрацювань в напрямі обліково-аналітичної характеристики рентних відносин, а саме етапів створення та присвоєння ренти на рівні суб'єкта господарювання.

Висновки та і перспективи подальших досліджень. Аналіз еволюції поглядів на сутність категорії ренти дозволяє зробити висновок про обґрунтованість пропозицій щодо існування різних видів та форм ренти. Рента належить до факторів виробництва, що обумовлює необхідність переглянути існуючі методологічні підходи до обліково-аналітичної характеристики їх використання.

Напрацювання, які існують в межах теорії ренти, здатні допомогти вирішувати актуальні проблеми, в тому числі соціального характеру. В першу чергу, вони стосуються проблеми ефективного розподілу на рівні як суб'єкта господарювання, так і економічної системи в цілому. Таким чином, практична ефективність застосування теорії ренти є об'єктивним доказом її універсальності.

У контексті дослідження обліково-аналітичних проблем рентних відносин важливо також з огляду на вирішення ряду стратегічних завдань, які сьогодні стоять перед підприємствами АПК. Інтеграційні процеси, до яких активно долучається Україна, створюють для бізнесу нові можливості, пов'язані з

розширенням ринків. Такі перспективи вимагають стратегічного підходу, а також відмови від недостатньо ефективних в сучасних умовах конкуренції методів управління, в тому числі акцентів на витрати. Як влучно зазначав М.Портер, операційна ефективність, яка базується в тому числі на управлінні витратами, є необхідною, але недостатньою.

Показники витрат, як об'єкти управління, є занадто статичними елементами для сучасних динамічних ринків, в тому числі таких, на які орієнтується підприємства АПК. Досягти аналогічних результатів в ефективності витрат, враховуючи фактор технологій, не складає серйозних труднощів для конкурентів. Тому погоджуємося з думкою У.Бафета, що на етапі входження на нові ринки або ж виходу з кризи важливішим є управління доходами, їх джерелами, які дозволяють забезпечити стійкий позитивний фінансовий потік, що є основою фінансової стійкості підприємства. Ефективно вирішити ці питання можливо лише на основі теорії ренти.

Список використаної літератури:

1. *Гуровська Т.В.* Теорія ренти: історія та сучасність / *Т.В. Гуровська* // Вісник Хмельницького нац. ун. – 2011. – № 6. – Т. 1. – С. 7–11.
2. *Давид Рикардо* Начала политической экономии и налогового обложения / *Давид Рикардо* ; пер. под ред. *М.Смит*. – М. : Гос. узд. полит. лит., 1955. – Т 1. – С. 360.
3. *Дж. Ст. Милль* Основания политической экономии / *Дж. Ст. Милль* ; пер. с посл. англ. издания *Е.И. Остроградской*. – Киев – Харьков : Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Югансона, 1848. – 866 с.
4. *Мальшев Б.С.* Общая теория ренты / *Б.С. Мальшев*. – Томск : ФЖТГУ, 2012. – 196 с.
5. *Маршалл А.* Принципы политической экономии / *А.Маршалл*. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – с. 332.
6. *Петти В.* Экономические и статистические работы / *В.Петти* ; пер. под ред. *М.Смит*. – М. : «Директмедиа Паблишинг», 2008. – 272 с.
7. *Фишер С.* Экономика / *С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи* ; пер. с англ. 2-го изд. – М. : «Дело ЛТД», 1995. – 864 с.
8. Экономическая теория ; под ред. *Дж.Итуэлла, М.Миглейта, П.Ньюмена* ; пер. с англ. / Науч. ред. чл.-корр РАН *В.С. Автономов*. – М. : ИНФРА-М, 2004. – XII, 931 с.
9. Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity & Prosperity / The Heritage Foundation & The Wall Street Journal, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>.

ОСАДЧА Тетяна Станіславівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– методологія бухгалтерського обліку та аналізу рентних відносин в умовах трансформації інституту власності.

E-mail: tetianastasadcha@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2014.